

УРОКИ УКРАЇНСЬКОГО АРХІТЕКТУРНОГО МОДЕРНУ

Худяков І. О.,

ст. викл. кафедри архітектури будівель та споруд,
igorkh92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6310-614X*Архітектурно-художній інститут,
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

Анотація. Поява національного стилю в архітектурі України збіглась зі зростанням національної свідомості та інтересу до власної історії і культури. Центрами поширення стилю стали Київ, Харків, Полтава, Львів. Кожна регіональна школа мала свої особливі риси. Особливості українського модерну, такі як вдале поєднання традиції і новаторства, ґрунтовна теоретична база, підтримка з боку громадськості зробили цей стиль надійним фундаментом для української архітектури і забезпечили її розвиток. Однак, природний розвиток подій був порушений на початку 1930-х років. Але навіть коли радянська влада була націлена на боротьбу з «буржуазним націоналізмом», українським архітекторам вдавалося застосовувати елементи українського стилю в своїх проектах.

Ключові слова: Український архітектурний модерн, УАМ, архітектурні стилі, історія архітектури.

Вступ. Український архітектурний модерн (УАМ) – одна з найцікавіших сторінок історії архітектури України. Він з'явився на початку ХХ століття в рамках пошуку нового сучасного стилю в європейській архітектурі. Результатом цього пошуку стала поява різних стильових течій, що поєднують у собі риси традиційного мистецтва з використанням нових матеріалів та технологій. Українські архітектори, художники та теоретики мистецтва, користуючись широкою підтримкою українського суспільства, зуміли створити цільне стильове спрямування зі своїми особливими ознаками та ґрунтовною теоретичною базою. Перший твір архітектури в стилі УАМ – будівля Полтавського губернського земства з'явився після обговорення громадськістю результатів архітектурного конкурсу. Теоретична база нового стилю була розроблена в роботах архітектора, художника й етнографа О. Сластіона. Усередині стилю сформувалося кілька напрямків: романтичний, «необарочний» традиціоналізм і раціоналістичний напрям. Кожна регіональна школа мала свої особливі риси. Особливості українського модерну, такі як вдале поєднання традиції і новаторства, ґрунтовна теоретична база, підтримка з боку громадськості, зробили цей стиль надійним фундаментом для української архітектури і забезпечили її розвиток.

Постановка завдання. Вивчення історії УАМ для можливості органічного поєднання традиційного українського народного мистецтва з сучасними будівельними технологіями може стати поштовхом для появи по-справжньому сучасної української архітектури.

Основний матеріал і результати. Незважаючи на те, що з часу появи українського архітектурного модерну (УАМ) пройшло вже більше ста років, історія цього стилю залишається актуальною. Відкриття українського архітектурного модерну українською громадськістю відбулося завдяки В. Чепелику, який вивчав і популяризував цей стиль. І хоча після виходу його статей і книг, пройшло вже більше 20 років, з кожним роком продовжують виходити статті, присвячені цій темі.

Причина такого інтересу до УАМ в тому, що це була одна з найяскравіших і значних сторінок в історії архітектури України. І хоча український архітектурний стиль не набув такої ж популярності в світі, як французький і бельгійський ар-нуво або австрійський сецесіон, УАМ став по-справжньому самобутнім національним стилем. Українські

архітектори, художники і теоретики мистецтва зуміли створити цілісний стильовий напрям зі своїми особливими ознаками і ґрунтовною теоретичною базою. УАМ був дуже сучасний для свого часу і користувався підтримкою передової української громадськості.

Пошуки нових способів вираження і нових стильових форм у архітекторів кінця ХІХ – початку ХХ століття пов'язані, перш за все, з прагненням подолати вплив еkleктичної архітектури. Еkleктика або «боз-ар» була основним напрямком в архітектурі з середини ХІХ століття. Завдяки роботам Дж. Раскіна пошук альтернативи еkleктичному впливу став не тільки естетичною, а й етичною проблемою. Результатами цих пошуків стала поява в архітектурі майже всіх європейських країн різних стильових течій, які об'єднали в собі риси традиційного мистецтва з використанням нових матеріалів і технологій. У вітчизняну історію архітектури ця група стильових напрямків увійшла під загальною назвою «модерн». Модерн був складним і неоднорідним явищем. Однією з його течій був неоромантизм, який можна назвати новим етапом в романтичній традиції, в рамках якого, пошуки архітекторів спиралися на традиції народної архітектури. Від еkleктичної архітектури цей напрямок відрізнялося спрощеністю форм, простотою й узагальненістю деталей, прагненням до цілісності композиції. У мистецтві цього періоду велика увага стала приділятися духу фольклорних образів і стилістиці народного мистецтва [1]. У країнах, які нещодавно з'явилися на мапі Європи, а також на національних околицях Австро-Угорщини і Російської імперії пошуки нового стилю в рамках неоромантичного напрямку в архітектурі збіглися зі зростанням національної свідомості.

В українській архітектурі кінця ХІХ – початку ХХ ст. спостерігається одночасно кілька модерністських тенденцій, що зумовлено прикордонним становищем України між двома імперіями.

З одного боку — вплив російської версії модерну. Такі пам'ятники архітектури як будівля дворянського і селянського банку в Полтаві (арх. А. Кобелев, 1906-1909 рр.), Троїцький собор Почаївської лаври (арх. Щусев, 1913 р.) були провідниками російського історичного міфу. З іншого боку, перш за все, в тих областях України, що входили до складу Австро-Угорської імперії, — розповсюджуються будівлі в стилі віденського сецесіону. Крім цього, існували твори, збудовані в дусі французького або бельгійського «ар-нуво», «північного модерну» та інших стилів.

Всупереч імперському впливу в Україні з'являється свій оригінальний стильовий напрямок, заснований на поєднанні нових тенденцій в архітектурі з традиційними формами народної архітектури.

Інтерес української інтелектуальної еліти до народної творчості, незважаючи на тиск імперської влади, ніколи не слабшав протягом усього ХІХ століття. У 1854-1856 роках архітектором Є. Червінським для садиби громадського діяча і знавця української культури Г. П. Галагана був збудований «будинок для гостей» — збірний образ українського народного житлового будинку. Будинок Галагана, побудований на кілька років раніше «Красного дому» В. Морріса відображав характерну для того часу тенденцію освоєння архітектурної традиції (рис. 1). Після 1905 р. в результаті демократизації суспільного життя втрачають свою силу Валувський циркуляр і Емський указ, які заморозили на тривалий період культурне життя України. Вся діяльність українських художників і архітекторів направляється на створення сучасного національного стилю, результатом чого стає поява українського архітектурного модерну (УАМ). Відмінними рисами УАМ стали: самобутність на основі розвитку місцевих традицій; переосмислення їх, згідно з вимогами часу; створення нових форм, які об'єднують національні та інтернаціональні риси; прагнення до новацій, викликане новими соціальними, технічними та естетичними вимогами [2].

Рис. 1. Будинок для гостей у садибі Галаганів у с. Лебединцях, фото 1920-х р.
Автор Руслан Бринза – власна робота, СС BY-SA 4.0, [7]

Ідея українського національного стилю зародилася в гуртку патріотично налаштованих харківських інтелектуалів, що групувалися навколо Харківського університету. Цю ідею харків'яни В. Г. Кричевський, М. С. Самокиш, С. І. Васильківський реалізували на Полтавській землі при будівництві будівлі губернського земства, зараз — Полтавський краєзнавчий музей (рис. 2). Історія створення цієї будівлі — першого твору УАМ — демонструє те, що замовником нового стилю була безпосередньо українська громадськість. Тут в кінці 1902 року розгорнулася дискусія, ініційована художниками С. Васильківським і О. Сластіоном навколо еkleктичного проекту будівлі губернського земства. На конкурсі в 1903 р. переміг проект В. Кричевського, виконаний в новому стилі. Схожу історію створення має й інший знаковий проект у стилі УАМ – Харківське художнє училище, побудоване архітектором К. М. Жуковим, проект якого переміг на конкурсі після широкого обговорення громадськістю.

Рис. 2. Будинок губернського земства у Полтаві. Загальний вигляд.
Автор Posterrr – власна робота, СС BY-SA 4.0 [8]

Першість у створенні і розробці теорії нового стилю належить архітектору, художнику й етнографу О. Г. Сластіону (1855-1933). Відштовхуючись від початкових чинників розвитку архітектури: клімату, місцевості та етнографії, він формулює основні морфологічні ознаки українського стилю. До них відносяться: шестикутні отвори дверей і вікон і отвори з напівеліптичними перемичками, вальмовий дах і заломы на дахах, криті галереї (опасання, піддашся), колонки перекрученої форми. Дві ознаки з цього ряду – дахи з заломами і перекручені колонки – зближують цей стиль з «козацьким» бароко – стилем, поширеним у XVIII на українських землях [2]. Зв'язок нового стилю з бароковою традицією українського церковного зодчества XVIII ст. найбільш яскраво проявився в будівлі Покровської церкви в с. Плішеві на Полтавщині, побудованій в 1902-1906 рр. за проектом московського архітектора І. С. Кузнецова. Після виконання кількох варіантів в різних стилях архітектор взяв за зразок дерев'яну Троїцьку церкву в м. Новомосковську. Побудована в 1773-1778 рр. зодчим Я. Погребняком, ця церква, на думку відомого історика української архітектури С. Таранушенка близька до творів т. зв. «Лиманської школи», що відрізняється особливим творчим почерком [6].

Крім романтичного напрямку і «барокового» традиціоналізму в УАМ з'явився також і раціоналістичний напрямок, який було розпочато будівництвом школи ім. Котляревського в 1903-1905 рр. за проектом архітекторів Є. М. Сердюка і М. Ф. Стасюкова.

З 1903 по 1917 р. було реалізовано більше 150 проектів у стилі УАМ. Більшість проектів відносились до проектування житлових і громадських будівель, необхідність яких була викликана новими соціальними вимогами початку XX століття (школи, наукові установи, лікарні, народні клуби та ін.) [2].

УАМ в короткий час став справжнім національним стилем і, незважаючи на кордони держав, поширився на всі землі, населені етнічними українцями.

В Україні сформувалося кілька регіональних центрів УАМ. Такими центрами стали Київ, Харків, Полтава, Львів. Кожна регіональна школа мала свої особливі риси. Так Полтавська і Харківська школи об'єднували декоративно-романтичні і раціоналістичні напрямки. Особливістю Київської школи стала виражена тенденція до раціоналізму. У Львові новий стиль носив самобутній характер, поєднуючи риси австрійського сецесіона з карпатськими народними традиціями. Тут виділялися роботи архітекторів Лушпинського і Левицького.

На Півдні України, хоча тут новий стиль не отримав значного поширення, сформувалася своя школа УАМ, центром якої був Катеринослав. В Одесі новий стиль був представлений житловим комплексом по вул. Пироговській, 3, побудованим за проектом архітектора Я. М. Пономаренко (рис. 3). Також твори в стилі УАМ будувалися на Кубані.

Рис. 3. Житловий будинок по вул. Пироговській, 3 В Одесі, арх. Я. М. Пономаренко.
Автор By Alex Levitsky & Dmitry Shamatazhi – Own work, CC BY-SA 3.0 [9]

Особливості українського модерну, такі як вдале поєднання традиції і новаторства, ґрунтовна теоретична база, підтримка з боку громадськості, зробили цей стиль надійним фундаментом для української архітектури і забезпечили її розвиток. Згодом стиль змінювався і набував все більше раціоналістських рис, що в цілому характерно для всього європейського модерну. Прикладом такого пізнього модерну може бути Київський залізничний вокзал, побудований в 1927-1932 рр. архітекторами А. М. Вербицьким і П. Ф. Альошиним. Можна припустити, що розвиток стилю міг би привести до появи творів, виконаних на кшталт європейського міжвоєнного ар-деко, які поєднують у собі традиційне мистецтво з модерністськими тенденціями. Якщо пригадати, що кінець 20-х – початок 30-х років в Україні це ще й розквіт модерністської архітектури, то цілком очевидно, що в ході еволюції українська архітектура могла б досягти високого рівня і зайняти гідне місце в історії світової архітектури. Однак природний хід подій, як відомо, був порушений на початку 1930-х років сталінським переворотом в архітектурі. Нав'язаний владою імперський стиль поховав вільний розвиток не лише архітектури, а й усієї самобутньої української культури. Але навіть в тих умовах, коли радянська влада була націлена на боротьбу з «буржуазним націоналізмом», в обстановці масового терору та репресій, українським архітекторам вдавалося застосовувати елементи українського стилю в своїх проектах. Тут можна згадати роботи В. К. Троценко, Д. М. Дяченко, Й. Ю. Каракіса.

Український архітектурний модерн, хоча і здається вже далекою історією, зараз, як і раніше, залишається актуальним. Незважаючи на те, що незалежній Україні вже майже 30 років, наші майстри архітектури досі не дали відповіді на питання: що ж таке українська архітектура. Їх творчість все ще не в змозі вирватися із замкненого кола постмодерністської еkleктики і є в більшості випадків строкатою мозаїкою форм і змістів. Джерелом для натхнення служать випадкові стильові напрями: класична архітектура, модерн, ар-деко, модернізм – все це, десь підгляньте і, справивши враження на авторів та їх замовників, часто втілюється в найхімерніші проекти. Історія українського модерну, яка насамперед є історією успіху, цілком може стати прикладом для сучасних архітекторів та підштовхнути їх до глибшого вивчення вітчизняної культури.

При вивченні історії УАМ також привертає увагу і те, що він виник завдяки запиту передової української громадськості на створення національного сучасного стилю. Інтерес до своєї історії та культури був тим джерелом, яке живило цей стиль і забезпечувало його розвиток та поширення. Аналізуючи стан сучасної української архітектури, можемо зробити

висновок, що давно вже назріла гостра необхідність звернути увагу суспільства на стан справ у цій сфері. Очевидно, що без уваги суспільства до архітектури і контролю за тим, що відбувається, ніякого поліпшення ситуації не відбудеться. Очевидно і те, що реалізація цих умов не може бути успішною без послідовної популяризації в суспільстві українського історичного нарративу і традиційного мистецтва.

Висновки. Як показує історія УАМ, народні традиції в мистецтві можуть бути тим фундаментом, на якому будується сучасне мистецтво. І можна припустити, що органічне поєднання семантичних форм традиційного українського народного мистецтва з сучасними будівельними технологіями та співпраця архітекторів із громадськістю здатні стати поштовхом для появи по-справжньому модерної української архітектури.

Література

[1] В. С. Горюнов, М. П. Тубли. Архитектура эпохи модерна. Концепции. Направления. Мастера. – С-Петербург. Стройиздат СПб. 1994.

[2] Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – Київ.: КНУБА, 2000.

[3] Чепелик В. В. Теоретична спадщина українського архітектурного модерну. Збірник «Архітектурна спадщина України. I. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування». За редакцією д-ра містечтвознавства В. Тимофійенка. Київ – 1994.

[4] Кондель-Пермінова Н. М. До історії відродження Полтавського земства. [www. irbis-nbuv.gov.ua> cgi-bin > cgiirbis_64](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64)

[5] Чепелик В. В. Пионер сельской архитектуры. Журнал «Строительство и архитектура». – 1978. – № 1. – С. 27–32

[6] Д. Вітченко. Покровська церква в селі Плішивець на Полтавщині. Журнал «Пам'ятки України. Історія та культура» №2 (222) 2016.

[7] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=92531312>

[8] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=82070642>

[9] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21790590>

References

[1] St S. Horyunov, M. P. Tubli. Arkhitektura epokhy modernu. Kontseptsiya. Napryamky. Mastry. - S-Peterburh. Budvydavnytstvo SPb. 1994.

[2] Chepelik V. V. Ukrayins'kyu arkhitekturnyy modern. Uporyadnyk Z. V. Moysyenko-Chepelik. - Kyiv.: KNUBA, 2000.

[3] Chepelik V. V. Teoretychna spadshchyna ukrayins'koho arkhitekturnoho modernu. Zbirnyk «Arkhitekturna spadshchyna Ukrayiny. I. Malovyvcheni problemy istoriyi arkhitektury ta mistobuduvannya». Za redaktsiyeyu d-ra mistetstvaznavstva V. Timofiyenka. Kyiv – 1994.

[4] Kondel'-Perminova N. M. Do istoriyi vidrodzhennya Poltavs'koho zemstva. [www. irbis-nbuv.gov.ua> cgi-bin > cgiirbis_64](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiirbis_64)

[5] Chepelik V. V. Pioner sil's'koyi arkhitektury. Zhurnal «Budivnytstvo ta arkhitektura». - 1978. - № 1. - S. 27-32

[6] D. Vitchenko. Pokrovs'ka tserkva u seli Plishyvets' na Poltavshchyni. Zhurnal «Pam'yatky Ukrayiny. Istoryia ta kul'tura» №2 (222) 2016.

[7] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=92531312>

[8] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=82070642>

[9] <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21790590>

УРОКИ УКРАИНСКОГО АРХИТЕКТУРНОГО МОДЕРНА

Худяков И. А.,

ст. преп. кафедры архитектуры зданий и сооружений,
igorkh92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6310-614X*Архитектурно-художественный институт,
Одесская государственная академия строительства и архитектуры*

Аннотация. Украинский архитектурный модерн (УАМ) — одна из самых интересных страниц истории архитектуры Украины. Он появился в начале XX века в рамках поиска нового современного стиля в европейской архитектуре. Результатом этого поиска стало появление различных стилевых течений, совмещающих в себе черты традиционного искусства с использованием новых материалов и технологий. Украинские архитекторы, художники и теоретики искусства, пользуясь широкой поддержкой украинского общества, сумели создать цельное стилевое направление со своими особыми признаками и основательной теоретической базой. Появление национального стиля в архитектуре Украины совпало с ростом национального сознания и интереса к собственной истории и культуре. Первое произведение архитектуры в стиле УАМ — здание Полтавского губернского земства — появилось в результате обсуждения общественностью результатов архитектурного конкурса. Теоретическая база нового стиля была разработана в работах архитектора, художника и этнографа О. Сластиона. Внутри стиля сформировалось несколько направлений: романтическое, «необарочный» традиционализм и рационалистическое направление. УАМ в короткое время стал настоящим национальным стилем и, несмотря на границы государств, распространился на все земли, населенные этническими украинцами. Центрами распространения стиля стали Киев, Харьков, Полтава, Львов. Каждая региональная школа имела свои особенные черты. Особенности украинского модерна, такие как удачное сочетание традиции и новаторства, основательная теоретическая база, поддержка со стороны общественности, сделали этот стиль надежным фундаментом для украинской архитектуры и обеспечили ее развитие. Однако естественный ход событий был нарушен в начале 1930-х годов. Но даже когда советская власть была нацелена на борьбу с «буржуазным национализмом», украинским архитекторам удавалось применять элементы украинского стиля в своих проектах. История УАМ показывает, что органичное соединение традиционного украинского народного искусства с современными строительными технологиями способно стать толчком для появления по-настоящему современной украинской архитектуры.

Ключевые слова: украинский архитектурный модерн (УАМ), архитектурные стили, история архитектуры.

LESSONS OF UKRAINIAN ARCHITECTURAL ART NOUVEAU

Khudyakov I. O.,

Senior Lecture, Department of Architecture of Buildings and Structures,
igorkh92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6310-614X

*Architectural and Art Institute,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture*

Abstract. Ukrainian Architectural Modern (UAM) is one of the most interesting pages in the history of Ukrainian architecture. It appeared at the beginning of the twentieth century as a result of the search for a new modern style in European architecture. The result of this search was the emergence of various style trends that combine the features of traditional art with the use of new materials and technologies. Ukrainian architects, artists and art theorists, enjoying the wide support of the Ukrainian society, managed to create an integral style direction with its own special features and a solid theoretical base. The emergence of the national style in the architecture of Ukraine coincided with the growth of national consciousness and interest in their own history and culture. The first piece of architecture in the UAM style was the building of the Poltava provincial county council. It appeared as a result of public discussion of the results of the architectural competition. The theoretical basis of the new style was developed in the works of the architect, artist and ethnographer O. Slastion. Several directions were formed within the boundaries of the style, such as the romantic, «neo-baroque», traditionalism and the rationalism. UAM became a real national style in a short time. It was extended to all lands inhabited by ethnic Ukrainians, despite the borders of the states. Kiev, Kharkov, Poltava and Lvov became the centers for the spread of the style. Each regional school had its own special features. The peculiarities of Ukrainian Modern, such as a successful combination of tradition and innovation, a solid theoretical base, support from the public made this style a reliable foundation for Ukrainian architecture and ensured its development. However, the natural course of events was disrupted in the early 1930s. Ukrainian architects managed to apply elements of the Ukrainian style in their projects even when the Soviet government was aimed at combating «bourgeois Ukrainian nationalism». The history of the UAM shows that the organic combination of traditional Ukrainian folk art with modern building technologies can become an impetus for the emergence of truly modern Ukrainian architecture.

Keywords: Ukrainian architectural modern, UAM, architectural styles, history of architecture.